

I a n
B r e m m e r

konec volného trhu

Státní zásahy
a jejich
politická
rizika

Vyšehrad

Ian Bremmer

konec volného trhu

Státní zásahy
a jejich politická
rizika

VYŠEHRA D

Kniha vychází
v roce 80. výročí založení
nakladatelství Vyšehrad
|1934–2014|

EDICE MODERNÍ DĚJINY

IAN BREMMER

Konec volného trhu

Z anglického originálu The End of the Free Market,
vydaného nakladatelstvím Portfolio,
Penguin Group (USA) Inc. roku 2010,
přeložila Eva Křístková
Elektronické formáty připravil KOSMAS, www.kosmas.cz
Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner
Odpovědný redaktor Martin Žemla
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2014 jako svou 1305. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 150 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Váta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

The End of the Free Market Who Wins the War Between States and Corporations?
First published in 2010 by Portfolio, a member of Penguin Group (USA) Inc.
All rights reserved
Copyright © Ian Bremmer, 2010
Translation © Eva Křístková, 2014

ISBN 978-80-7429-511-9 (pdf)

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

OBSAH

Úvod.....	9
1. Vzestup nového systému.....	15
Francis Fukuyama: Konec dějin / 15 Nadnárodní hrozba / 22 Vzestup státního kapitalismu a budoucnost volného trhu / 25	
2. Stručná historie kapitalismu.....	31
Kapitalismus a politické volné trhy / 33 „Copak je po jméně?“ / 35 Mer- kantilismus / 37 Konec merkantilismu / 41 Merkantilismus a státní kapi- talismus / 43	
3. Státní kapitalismus a jak vznikl.....	47
Tržní spektrum / 48 Zastánci volného trhu / 50 Zastánci státního kapi- talismu 54 Nástroje / 56 Státní ropné a plynárenské společnosti / 57 Zahraniční expanze / 62 Surovinový nacionalismus / 64 Nejen ropa / 66 Soukromí „národní šampioni“ / 67 Státní suverénní fondy / 70 První vlna – ropa jako zbraň / 77 Druhá vlna – rychle rostoucí trhy / 78 Třetí vlna – co s bohatstvím? / 80 Čtvrtá vlna – krize a příležitost / 81	
4. Státní kapitalismus ve světě.....	83
Saúdská Arábie / 85 Spojené arabské emiráty / 90 Egypt / 95 Alžír- sko / 97 Ukrajina / 99 Rusko / 102 Indie / 109 Afrika / 112 Mexi- ko / 115 Brazílie / 117 Jihovýchodní Asie / 120 Čína / 122 Čínský státní kapitalismus dnes / 126 Státní kapitalismus doma / 130 Finanční krize / 134	
5. Výzva.....	137
Ekonomická výkonnost / 140 Protekcionalismus / 144 Odtržení / 149 Hrozby / 153	

6. Řešení problémů	157
A teď špatné zprávy / 162 Klíč drží Čína / 165 Co je třeba dělat? / 167 Soukromý sektor / 168 Směle orodujte za volné trhy / 169 Neuzavírejme se obchodu / 173 Neuzavírejme se investicím / 174 Neuzavírejme se při- stěhovalcům / 176 Obezřetné počínání / 177 Investujme dál do tvrdé moci / 179 Vzájemně zaručené ekonomické zničení 181	
Poděkování	183
Poznámky	187
Rejstřík	197

Jednoho pátečního odpoledne v květnu roku 2009 jsem obdržel mailem pozvání, abych se připojil ke skupině ekonomů a akademiků „za účelem výměny názorů na současnou finanční krizi“ s náměstkem čínského ministra zahraničí Che Ja-fejem. O týden později už jsem seděl v konferenčním sále čínského konzulátu na manhattanské 12. avenue přímo proti vysokému, přátelskému čínskému diplomatovi v dobře padnoucím černém obleku. Po krátkém formálním uvítání, proneseném v angličtině s lehkým cizím přízvukem, zahájil usměvavý náměstek ministra schůzku otázkou: „Když teď volný trh selhal, jaká bude podle vás úloha státu v ekonomice?“

Ta slova chvíli visela ve vzduchu. Diplomátův žertovně věcný tón i obludnost teze, kterou předestřel, mě takřka rozesmály. Včas jsem se ale ovládl, byť pochybuji, že by se ho mé veselí nějak dotklo. Jeho vřelost byla nelíčená, nicméně otázka, kterou nastolil, byla závažná – zběžný pohled na novinové titulky nabízel množství důkazů, jež mu do jisté míry dávaly za pravdu. Mnozíci se příznaky signalizující hrozbu zhroutení finančního systému začali ekonomové vnímat už v roce 2007, nicméně teprve oznámení z 15. srpna 2008, že investiční banka Lehman Brothers požádala v souladu s článkem 11 amerického Zákona o bankrotu soud o ochranu před věřiteli, znamenalo hmatatelný důkaz toho, že historický rozsah finanční krize již nelze dál přehlížet. Během několika následujících dnů převzali vládní činitelé ve Washingtonu odpovědnost za veškeré rozhodování, které za běžných okolností spadá do působnosti finančních trhů, a těžiště ekonomické i finanční moci se přesunulo z finančních center do politického srdce Ameriky. Dne 3. října 2008 podepsal prezident George Bush ml. zákon, jímž spouštěl záchranný plán na stabilizaci ekonomiky (Emergency Economic Stabilization Act of 2008), který umožňoval čerpání prostředků ze sedmisetmiliardového stabilizačního

balíčku TARP (Troubled Assets Relief Program).^{*} Přibývalo důkazů, že dochází k celosvětové recesi. Počátkem roku 2009, kdy debata o stabilizačním balíčku nabírala na obrátkách, varoval nový americký prezident Barack Obama, že nebude-li Washington jednat rychle, může Amerika čelit opravdové katastrofě. Zákonodárci tehdy zareagovali na jeho výzvu schválením záchranného balíčku ve výši 787 miliard dolarů.

Che Ja-fej trpělivě čekal na odpověď. „Banky očividně selhaly v autoregulaci, ale to ještě neznamená, že stát musí ekonomiku trvale kontrolovat,“ namítl jsem. Ačkoli chápu, proč by se ta představa mohla některým vrcholným politikům zamlouvat, pomyslel jsem si. Do debaty poté přispěli svými názory Robert Hormats z Goldman Sachs, Don Hanna z Citigroup, ekonom Nourie Roubini i další. Během následujících devadesáti minut jsme – moji američtí kolegové a já – vyrukovali se svými argumenty a pan Che zase předložil své. Každá strana si připsala na vrub určitý počet bodů a v některých případech jsme se dokonce i shodli, nicméně když schůzka skončila, bylo všem přítomným jasné, že jsme se přeli o konkrétních přednostech dvou zcela nesouměřitelných množin politických a ekonomických principů.

Tato neschopnost shodnout se na přiměřené roli státu ve fungování trhů, jíž býváme svědky i na setkáních mnohem zásadnějšího významu, která ve světě probíhají, je jedním ze symptomů hlubokých změn, jež se dotknou každého aspektu našeho života. Nejmarkantnějším důkazem nového směřování je posun od mezinárodních summitů za účasti hlav průmyslově vyspělých států skupiny G7, kde jsou všichni jednající stoupenci kapitalismu volného trhu, k formátu G20, což samo o sobě svědčí o potřebě připustit k účasti na rozhovorech i státy, jako jsou Čína, Rusko, Saúdská Arábie, Indie a další, které se k volnému trhu staví poměrně skepticky. Skupina G7 byla irrelevantní již na podzim 2008 a finanční krize definitivně učinila jasno v tom, že žádné mezinárodní uskupení, jež by zahrnovalo Kanadu a Itálii, ale vylučovalo Čínu a Indii, nemůže nabídnout věrohodná řešení nejpalčivějších mezinárodních problémů dneška. V listopadu 2008, kdy mnohé části světa zachvátila finanční panika, se vůdci G20 sešli ve Washingtonu s cílem dojednat funkční nouzové řešení. V dubnu 2009 se v Londýně setkali znovu, aby se pokusili dál vyjedná-

^{*} Program státní pomoci finančnímu sektoru, v jehož rámci FED vykupoval od finančních institucí „toxické“ hypotéky a finanční deriváty. Pozn. překl.

vat. Dnes již žijeme ve světě G20 a kdykoli přijdou někteří představitelé demokracií, jež ctí princip volného trhu, s nějakou diagnózou, která říká, co je na globální ekonomice v nepořádku, a navrhuji řešení, narazí pokaždé na skeptický úsměv Che Ja-feje – i všech ostatních u jednacího stolu. Ti věří, že volný trh selhal a hlavní roli ve fungování národních ekonomik by měl nyní přebrat stát. To je zcela zásadní problém, který v příštích několika desetiletích nepochybně způsobí vážné těžkosti.

Jak se to mohlo stát? Copak konec studené války neznamenal definitivní vítězství kapitalismu a volného trhu? Dne 25. prosince 1991 pohlédl lehce oslněný Michail Gorbačov dlouze do objektivu jediné televizní kamery a oznámil svému národu, že žije v novém světě. Hrdý na to, že dovedl sovětský lid „k tržní ekonomice“, rezignoval na funkci sovětského prezidenta, složil papíry, které měl před sebou, a počkal, až mu asistenti dají znamení, že jsou kamery vypnuté. Šest dní nato přestal Sovětský svaz existovat. Do tří týdnů vyjel čínský vůdce Teng Siao-pching na své proslulé „jižní turné“, které dalo nový impuls tržním reformám v Číně, a během následujícího roku připustil potřebu trochy kapitalistického experimentování dokonce i Fidel Castro. Státy bývalé Varšavské smlouvy nastoupily cestu vedoucí ke členství v NATO a Evropské unii a vše nasvědčovalo tomu, že kapitalismus a volný trh jednou provždy zvítězily.

Jak ovšem zjistili v průběhu 90. let Rusové, cesta od plánovaného hospodářství k tržní ekonomice a kapitalismu může být dlouhá a strastiplná. Nástupce státu, který byl zvyklý rozhodovat o tom, jaké zboží a v jakém množství se bude vyrábět a kolik za ně kupující zaplatí, se najednou ocitl v pozici organizátora největšího rozprodeje nemovitého majetku v dějinách. Chytří (a mnohdy bezohlední) kapitáni průmyslu zbohatli doslova přes noc do té míry, že nastolili otázku, kdo vlastně v Rusku vládne. Prostí občané, kteří se jen horko těžko přizpůsobovali a často museli bojovat o holé přežití, zažívali nepředstavitelnou míru korupce, zmatků a chaosu. Toto nebyl žádný „smíšený kapitalismus“, jaký dnes vidíme ve Spojených státech nebo v Evropě. Byl to klasický kapitalismus volné soutěže, kdy je možné úplně všechno a kde trhům vládnou ti, kteří z nich dovedou vytěžit nejvíc. Není tedy divu, že když se Boris Jelcin chystal v roce 1999 na odpočinek, sílila v ruské veřejnosti stále zjevněji poptávka po návratu k „právu a pořádku“. Příslušníci armády a bezpečnostních složek, vedení bývalým důstojníkem KGB jménem Vladimir Putin, byli připraveni jí vyhovět.

Není to však jen případ Ruska. Pád komunismu nevedl automaticky k vítězství kapitalismu a tržního hospodářství, protože neskoncoval s autoritářskými režimy. Čínští vládní činitelé sledovali kolaps Sovětského svazu i následné dramatické dění v Rusku, jako by na tom záviselo jejich vlastní přežití, a odnesli si z tohoto vývoje důležitá ponaučení. Za prvé si uvědomili, že nepodaří-li se čínské komunistické straně zajistit svému lidu prosperitu, budou její dny sečteny. Za druhé pochopili, že trvalý hospodářský růst nelze jednoduše nadekretovat. Čína a její komunistická strana mohou vzkvétat jedině tehdy, dojde-li k uvolnění ducha podnikavosti a inovačního potenciálu obrovské čínské populace. Čína zkrátka potřebovala vstoupit na trh. A za třetí, členům strany svítlo, že jakmile bude tento růstový potenciál nastartován, nezbude jim už nic jiného než stůj co stůj hájit jednou vydobytý politicko-mocenský monopol, a to tak, že se postarají, aby co největší díl bohatství generovaného trhu kontroloval stát.

Není to však pouze čínský příběh. Vstupovat prostřednictvím tržního hospodářství do mezinárodní konkurence se naučily autoritářské vlády všude na světě. Vědí, že pokud by rozhodování o vítězích a poražených vzešlých z procesu ekonomického růstu ponechaly pouze na tržních silách, riskovaly by, že velcí hráči disponující obrovskými majetky svého bohatství dříve nebo později využijí k podkopání jejich moci. S vědomím, že plánované hospodářství je odsouzeno k zániku, avšak v obavě, že skutečně volný trh se vymkne jejich kontrole, vynalezli autoritáři něco zbrusu nového: státní kapitalismus. V tomto systému využívají vlády různých státem vlastněných společností, jejichž prostřednictvím profitují ze zdrojů, jež pokládají za rodinné stříbro, a současně vytvářejí a udržují velké množství pracovních míst. Přes vybrané soukromé společnosti pak ovládají často celá průmyslová odvětví. Kontrolují i tzv. suverénní fondy (sovereign wealth funds), kam investují přebytečnou hotovost s cílem maximalizovat zisky státu. Ve všech těchto případech využívá stát trhu k tvorbě bohatství, s nímž poté nakládá, jak jeho představitelé uznají za vhodné. Základní motivace přitom není primárně *ekonomická* (maximalizace růstu), nýbrž vždy *politická* (maximalizace moci státu a šancí jeho vedení na přežití). Jde sice o určitou formu kapitalismu, ale takového, ve kterém se stát chová jako dominantní ekonomický hráč a trhů využívá přednostně k dosažení politických cílů.

K objasnění rozdílu mezi sovětským plánovaným hospodářstvím a různými formami státního kapitalismu můžeme použít přirovnání

k fotbalovému utkání. Plánované hospodářství je hra, v níž o konečném skóre rozhoduje stát. Musí tudíž zajistit, aby všichni hráči, rozhodčí i diváci hráli předem určené role. Je to mnohem spíše dohodnutá partie než sportovní utkání. Naproti tomu postsovětský kapitalismus je krvavý sport s minimem pravidel a s rozhodčími, kteří prosazují mnohdy zcela protichůdné zájmy diváků, kteří si na výsledek vsadili nejvíc. Nejsilnější vítězi a všichni ostatní trátí. Tržní kapitalismus je přitom hra, kde mají rozhodčí dohlížet na respektování dohodnutých pravidel a hráči hrát v podmínkách skutečné soutěže. Jediným úkolem vlády je zajistit, aby byla pravidla nastavena efektivně a spravedlivě. Je to samozřejmě ideál, o jehož naplnění ale usiluje většina politiků v USA i v Evropě. Státní kapitalismus je naopak zápas, v němž má vláda pod kontrolou většinu rozhodčích i dostatečný počet hráčů, aby výrazně zvýšila svoji šanci usměrnit výsledek podle vlastních představ. Divákům sice omezená míra konkurence přinese občas jakýs takýs prospěch, ale stát manipuluje hru do té míry, že jím favorizovaní hráči mají vše potřebné k dosažení drtivého vítězství.

Kniha, kterou držíte v ruce, pojednává o vzniku této nové odnože kapitalismu a o tom, jakou hrozbu představuje pro volný trh i pro budoucnost globální ekonomiky. Hlavními aktéry jsou zde lidé, kteří vládnou v Číně, Rusku a v arabských emirátech okolo Perského zálivu. Jak ovšem ještě uvidíme, zjevný úspěch tohoto nového modelu už stačil zaujmout i mnoho dalších imitátorů ve většině zemí rozvojového světa. Je to příběh ohromujícího comebacku, jaký v první dekádě nového století zaznamenaly státní majetek, státní investice a státní vlastnictví. Vlády zmiňovaných zemí kontrolují klíčová odvětví domácích ekonomik. Ropné společnosti v jejich vlastnictví dnes ovládají tři čtvrtiny světových zásob ropy. V letecké a lodní dopravě, v energetice, ve zbrojním průmyslu, telekomunikacích, metalurgii, těžbě a zpracování nerostů, v petrochemii i dalších průmyslových odvětvích využívají k intervencím na světových trzích své favorizované soukromé i státní společnosti. Disponují obrovskými investičními fondy, které se rychle proměnily v životně důležité zdroje kapitálu.

První kapitola této knihy pojednává o tom, jak k tomu všemu došlo, druhá předkládá stručné dějiny kapitalismu, jež umožňují odhalit kořeny vznikajícího konfliktu, třetí vysvětluje, jak státní kapitalismus funguje, čtvrtá objasňuje, jak a proč se k němu vlády v řadě různých zemí uchylují

(se zvláštním důrazem na Čínu, Rusko, Saúdskou Arábii a Spojené arabské emiráty), pátá zkoumá, proč státní kapitalismus ohrožuje volný trh i budoucnost světového hospodářství, a šestá podrobně analyzuje, co s tím vším mohou dělat ti, kdo věří v kapitalismus volné soutěže a tržní hospodářství.

Vzestup nového systému

Můžeme se stát svědky nejen konce studené války nebo určitého úseku poválečné historie, nýbrž i konce dějin jako takových – to jest konce ideologické evoluce lidstva a všeobecného rozšíření západní liberální demokracie jako konečné podoby správy lidských věcí.

FRANCIS FUKUYAMA: KONEC DĚJIN¹

Posledních několik let jsme strávili sepisováním nekrologů za komunismus, diktatury a dokonce i za národní stát – to vše s cílem obhájit globalizaci jako určující sílu mezinárodní politiky. Globalizace vsutku je nejdůležitější hybnou silou současnosti, v tom se vlády ani korporace v posledním dvacetiletí nesmějí mýlit. Avšak pokud jde o nekrology, možná jsme se trochu unáhli.

Komunismus je mrtvý, ač jej Kimové v Severní Koreji i Castrové na Kubě stále odmítají pohřbít. Severní Korea s ekonomikou zhruba tak velkou jako osobní majetek Warrena Buffeta přežívá jen díky tomu, že své sousedy vydírá hrozbami apokalypsy. Kuba se zase drží nad vodou za občasně pomoci spřátelené Venezuely, která disponuje ropným bohatstvím. Političti představitelé Číny a Vietnamu jsou komunisté už jen podle jména. Obě země sice zůstávají policejními státy, ale ani jedna z jejich vlád nezachovává věrnost marxisticko-leninsko-maoistickým principům, od nichž kdysi odvozovaly svou legitimitu. V Indii měli tamní komunisté dost silnou podporu k zablokování řady tržních reforem jen do voleb v roce 2009. Venezuelský prezident Hugo Chávez i ekvádorský Rafael Correa se sice pyšní svými socialistickými revolucemi, ale ani jeden nezašel o mnoho dál než ke znárodnění klíčových průmyslových odvětví. A nikaragujští sandinisté se během svého druhého vládního období se soukromým sektorem usmířili. Nejzřetelnější důkaz pádu komunismu

však přinesla finanční krize a první opravdu globální hospodářská recese (2008–2009). Mnozí lidé ve světě přičítali vinu za zhroutení finančních trhů (ať již právem či neprávem) kapitalismu amerického střihu, založenému na principu volného trhu. Nedokázal-li však komunistické mrtvole vdechnout nový život ani chaos, který tato krize vyvolala, lze si jen stěží představit, co by ji ještě mohlo oživit. Komunismus je mrtvý a k žádnému jeho zmrtvýchvstání nedojde.

To ovšem nelze věrohodně tvrdit o diktaturách. V roce 1989, kdy se východoevropské komunistické režimy hroutily jako kostky domina a miliony čínských studentů se statečně vzepřely své vládě, napsal Francis Fukuyama provokativní esej, v němž přišel s překvapivým tvrzením, že „dějiny“ dospěly ke svému konci. Argumentoval tím, že ač se formy vlády budou dál místo od místa lišit a některé země pořád budou mít co dohánět, směřuje lidstvo ke shodě na hodnotách liberální demokracie a i tam, kde se ještě drží u moci autoritářské režimy, vygeneruje stále svobodnější pohyb zboží, služeb, kapitálu a práce poptávku po svobodě informací, shromažďování a projevu a posléze i po vládě, jejíž moc stojí na konsenzu ovládaných. Neměl to tedy být jen konec komunismu. Ve svém důsledku to měl být konec všech forem diktatury – a následně i všech organizovaných konfliktů mezi státy. Esej se velmi rychle stal předmětem vášnivých polemik.

V postkomunistických státech střední a východní Evropy, ve většině zemí Latinské Ameriky, v Indonésii i v Jihoafrické republice zaznamenala zastupitelská demokracie v posledním dvacetiletí *skutečně* nebyvalý pokrok. V Turecku, Thajsku a Pákistánu hraje sice na domácí politické scéně stále ještě prim armáda, nicméně všechny tyto tři státy mají svobodně zvolené vlády. Indie je nejlidnatější světovou demokracií již přes šedesát let. A opravdový krok vpřed udělala demokracie i v zemích od Mali a Malawi až po Mongolsko či od Botswany a Beninu po Bhútán. Naopak v Číně volání po demokracii narazilo v roce 1989 tvrdě na velkou zeď a demonstranty na náměstí Tchien-an-men smetla smršť státem organizovaného násilí. Dnes se může 1,4 miliardy obyvatel této obrovské země svobodněji než kdy dříve rozhodnout, jak a kde chtějí žít, ale pořád nejsou dost svobodní, aby mohli otevřeně zpochybnit monopol vládnoucí strany na politickou moc ve státě. V Rusku tuto moc zkonsolidoval po zmatcích jelcinovské éry v 90. letech minulého století Vladimir Putin a soustředil ji v několika málo rukách. A pokud jde o arabské státy, málokde mimo Irák a Libanon najdeme jakýkoli náznak

toho, že by zde byla demokracie na vzestupu.* Tvrdá reakce iránských vládních kruhů na vlnu protestů, jež následovaly po prezidentských volbách v roce 2009, znovu ukázala meze tolerance Teheránu vůči pluralismu. K tomu připočtíme Severní Koreu, Kubu, Barmu, Bělorusko, středoasijské republiky i řadu dalších států. Ve všech těchto zemích jsou státní instituce, soudy i média nikoli strážci svobod jednotlivců, nýbrž mocenskými nástroji státu.

Nezisková organizace Freedom House zařadila v roce 2008 mezi „zastupitelské demokracie“ sto jednadvacet ze sta třiadevadesáti států světa, avšak pouze devadesát z nich označila za „svobodné“ země. V témže roce klasifikoval „index míry demokracie“, jímž státy poměřují analytici z Economist Intelligence Unit (EIU), jako „úplné demokracie“ pouze třicet ze sta šedesáti sedmi zemí, padesáti dalším přidělil nálepku „neúplné demokracie“ a osmdesát sedm zemí (v nichž žije přibližně polovina obyvatel planety) vyhodnotil buď jako „smíšené demokracie“, nebo jako „autoritářské státy“. EIU ve své zprávě z roku 2008 vpravdě varovala, že „po demokratizačním trendu, který trval několik desetiletí, se šíření demokracie zastavilo“.

Freedom House i EIU si uvědomují, že demokracii lze definovat různě. Mezi Norskem a Severní Koreou existuje mnoho odstínů šedi. Freedom House se zaměřuje na samotný průběh voleb, v nichž spolu ideálně soupeří více stran a které jsou transparentní, svobodné a konají se pravidelně. EIU navíc připojuje i respekt k občanským svobodám, dobrou vládu a opatření směřující k podpoře otevřené společnosti. Ať jsou však použita jakákoli, kdykoli definice demokracie přihlédnou i k jiným aspektům, než je pouhý průběh voleb, počet zemí dosahujících konečného cíle – demokracie – prudce klesá. Diktatury žijí a vzkvétají.²

Třetí nekrolog měl být za národní stát, který Zpráva Spojených národů o lidském rozvoji (United Nations Human Development Report) charakterizovala jako „příliš malý pro velké věci a příliš velký pro ty malé“³ a jež Kenichi Ohmae, špičkový japonský manažer a konzultant zabývající se strategickými studiemi, jakož i autor řady vědeckých publikací, označil v roce 1995 za „nostalgickou fikci“.⁴ Abychom pochopili, proč se někteří domnívají, že národní stát míří na smetiště dějin, je třeba definovat slovo *globalizace*. V zásadě jde o termín označující souhrn

* Kniha vyšla v roce 2009 ještě před „Arabským jarem“ a válkou v Sýrii a Iráku. Od té doby se situace v regionu zásadně proměnila. Pozn. překl.

různých procesů, kdy myšlenky, informace, lidé, peníze, zboží i služby bezprecedentní rychlostí překračují mezinárodní hranice. Prostřednictvím obchodu, přímých zahraničních investic, mohutných kapitálových toků, vytváření globálních zásobovacích řetězců, inovací v oblasti komunikačních technologií a masové migrace zformovaly tyto procesy ve svém úhrnu globální ekonomiku, která je mnohem provázanější než kdy dříve. Žádný ze zmíněných aspektů však není něčím zcela novým. Globální obchod existuje už stovky let. Nicméně multiplikační efekt, který tyto síly vytvářejí, a rychlost, s jakou působí, činí z tohoto jevu něco kvalitativně zcela jiného než cokoli, co tu bylo v minulosti. Globalizace je stejně jako kapitalismus unášena vpřed impulsy miliard jednotlivců. Není výsledkem něčího reformního plánu a její zvrát nelze nařít.

V posledních letech nám učaroval argument, který zní přibližně takto: Nepadla pouze Berlínská zeď; neodvratně postupující globalizace strhává všechny zdi. Nakonec veškerý tenhle přeshraniční pohyb připraví národní státy o moc, protože jejich vlády nebudou schopny čelit nadnárodním obchodním, politickým, společenským i ekologickým výzvám, jež s sebou globalizace přináší. Dokonce ani vlády těch nejuzavřenějších států nemohou své občany držet zavřené věčně. Proudí-li dnes z Číny do Severní Koreje mobilní telefony, jakou naději má kterýkoli despota, že se mu do budoucna podaří izolovat své obyvatele od okolního světa i od sebe navzájem?⁵ Teorie ovšem říká, že to nejsou jen nejrepresivnější režimy světa, které nedokážou účinně reagovat na změny, jež globalizace nastoluje. Na tento úkol časem nebudou stačit ani vlády bohatých demokracií. Zrychlující se přeshraniční toky informací, lidí, výrobků i peněz lze uřídit pouze v regionálním (či dokonce globálním) měřítku. Až se jednou představitelé vlád sejdou, aby se dohodli na pravidlech, jak všechny ty aktivity regulovat, budou muset přistoupit na změny, které jejich svrchovanost omezí. Jak by mohli čínští představitelé vytvářet předpoklady pro ekonomický růst, kdyby svou kdysi tak izolovanou zemi neotevřeli moci internetu? Jak mohou francouzští zákonodárci zachovat přísné pracovněprávní předpisy, jestliže uchazeči o práci z méně prosperujících koutů Evropské unie smějí volně proudit do země a ucházet se tu o zaměstnání? A zůstane Amerika dál Amerikou, když její klíčová aktiva vlastní jiné země a veškerý americký průmysl je outsourcován v Asii a v Africe? Takovýto přeshraniční pohyb integrity jakéhokoli státu tak či onak rozleptá. Tolik teorie.

Pokrok v komunikačních technologiích nicméně zatím neprokázal schopnost svrhnout diktatury. Někdy v průběhu roku 2009 převýšil počet čínských občanů „online“ (přes tři sta milionů) celkový počet obyvatel Spojených států. Čínská vláda dál usměrňuje technologický pokrok „velkým firewallem“ – systémem filtrů a přesměrovačů, které znemožňují přístup k informacím o Tchaj-wanu, Tibetu, o náměstí Nebeského klidu (Tchien-an-men) a dalších zapovězených tématech. Zahraniční návštěvníci olympijských her v Číně si v roce 2008 užívali na internetu takové míry svobody, jakou většina domácího obyvatelstva do té doby nepoznala – byť uvolnění mnohých omezení se ukázalo jako dočasné. Když v roce 2008 propukly protesty v Tibetu a následujícího roku došlo k rasovým střetům mezi muslimskými Ujgury a chanskými Číňany v Sin-ťangu, vláda pohyb informací do i z dotčených oblastí rychle a účinně omezila. Facebook, Twitter a SMS zprávy nám v roce 2009 pomohly utvořit si názor na politiku islámské vlády v Íránu – nicméně na výsledku prezidentských voleb to nic nezměnilo. Přinejmenším pro tuto chvíli dokázaly autoritářské režimy problém omezení komunikace online vyřešit. Nové komunikační technologie navíc nejsou bytostně prodemokratické. Fungují pouze jako jakýsi multiplikátor rozesílání zpráv. Byl-li v Rusku i v Číně přirozený nacionalismus živený státní propagandou mohutnou silou formující veřejné mínění dlouho předtím, než se k síti připojily první miliony uživatelů, lze předpokládat, že se po internetu bude šířit bezprecedentní množství nacionalistických zpráv. Pokud a dokud nevznikne masová poptávka veřejnosti po demokracii, budou tato zařízení sloužit jiným účelům.

Mnoho různých analytiků, vědců i autorů varovalo, že v důsledku všeho tohoto globálního pohybu přijdou národní vlády o značnou část svých rozhodovacích pravomocí a schopnost řídit věci velké i malé. Svou svrchovanost přepustí nadnárodním politickým institucím, jako jsou Spojené národy, Evropská unie, Mezinárodní soudní dvůr, Mezinárodní měnový fond a Světová banka – strukturám, které nejsou státy, nejsou svrchované a nezodpovídají se přímo svým voličům. V poslední době jsme svědky zrodu celé řady regionálních uskupení, jako jsou Asijsko-pacifické hospodářské společenství (Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC), Sdružení národů jihovýchodní Asie (The Association of Southeast Asian Nations, ASEAN), Africká unie (African Union, AU), Společenství nezávislých států (CIS), Mercosur (Mercado Común del

Sur, tj. sdružení volného obchodu států Jižní Ameriky), Šanghajska organizace spolupráce (Shanghai Cooperation Organization, SCO) a mnohé další. Většina těchto uskupení je jen o málo víc než pouhý debatní klub a „blok se zónou volného obchodu“, kde však stále platí řada obchodních bariér. Někde se diskutuje i o spolupráci v oblasti politiky, bezpečnosti a obrany. Tyto instituce jsou ale nadále závislé na orientaci těch, kdo vládou v jejich nejmenších členských státech, jakož i na politických kalkulacích, jimiž se řídí jejich kroky. Ani ve skupině průmyslově vyspělých států G20 tomu není jinak. Zástupci sedící u jednacího stolu jsou v první řadě zainteresováni na prosazování zájmů svých vlád. Členské státy Severoatlantické aliance (NATO) jsou vázány smluvním ustanovením, které říká, že útok na jednoho člena je útokem na všechny členy, ale to ještě neznamená, že jejich volení zastupitelé budou při rozhodování o počtu jednotek vysílaných na zahraniční mise NATO ignorovat domácí veřejné mínění. Jak jsme se opětovně přesvědčili za rusko-gruzínské války v srpnu 2008, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) nedokáže zabránit konfliktu, stojí-li tomu v cestě byt' jen jediný mocný stát, v tomto případě Rusko.⁶ Kdykoli jsou představitelé OSN voláni k odpovědnosti za nečinnost v případě toho či onoho problému, obvykle svým kritikům připomenou, že výstupy této instituce ve skutečnosti znamenají jen o málo víc než výraz společné vůle členských států. Složitě předivo směrnic a restrikcí, jež vytváří soubor mezinárodního práva, vždy závisí na shodě mezi jednotlivými národními vládami. Pouze ty mohou vyčlenit prostředky potřebné k řešení problémů přesahujících hranice jednotlivých států, jako jsou klimatické změny, nešíření jaderných zbraní, terorismus nebo reforma globálního finančního systému.

Sedmadvacetičlenná Evropská unie se stala nejúspěšnější mezinárodní organizací světa, neboť členské státy se v zájmu dosažení bezprecedentního stupně spolupráce, míru a bezpečnosti vzdaly kontroly nad několika klíčovými segmenty státní moci (jako například nad státní měnovou politikou) a vytvořily zónu volného obchodu, která zahrnuje přes půl miliardy lidí. Při různých jednáních na globální úrovni ukazuje Unie reprezentovaná svým administrativním centrem, Evropskou komisí, jednu společnou tvář. Nicméně v mnoha jiných důležitých otázkách nemůže EU přehlasovat veto byt' i jediného členského státu. Někteří její členové se navíc rozhodli zůstat mimo jádro eurozóny, jejíž oficiální měnou je euro, i mimo schengenský prostor, který ruší hraniční kontroly mezi členskými státy. Každému, kdo by snad pochyboval, že v Evropské

unii dosud existuje něco jako národní stát, stačí podívat se na fotbalový zápas mezi Nizozemím a Německem, Anglií a Francií nebo mezi Portugalskem a Španělskem.

Dále tu existuje hrozba ze strany malých organizací. Po 11. září 2001 se zdálo, že svrchovanost kterékoli země mohou narušit militantní skupiny i jednotlivci posílení vymoženostmi globálních technologií a prostřednictvím relativně nízkorozpočtových teroristických útoků napáchat dalekosáhlé politické i ekonomické škody. Někteří jedinci rovněž předpovídali zrod „globálního občana“ coby výzvy národnímu státu. Logika je prostá: Pokud již nejste závislí na zdrojích informací vysílaných či vydávaných v té které zemi, máte-li možnost spojit se pomocí sociálních sítí rychle a snadno s jinými lidmi kdekoli na zeměkouli, jestliže vám outsourcing a vznik globálních zásobovacích řetězců umožňují pracovat pro společnost, jejíž vedení sídlí tisíce mil od vašeho domova, když cestovat do cizích zemí je stále snazší a dostupnější a větší počet členů vaší rodiny žije a pracuje někde jinde, nemůže se stát, že tyto změny nesené globalizací nakonec oslabí vazby, které vás pojí k určité zemi?

Jednoho dne možná. Momentálně však neexistuje jediný důkaz, že by oněch tři sta milionů čínských uživatelů internetu začalo být méně Číňany od chvíle, kdy se připojili. Mnohé z toho, co napsali před olympijskými hrami 2008 v Pekingu, během nich i po nich, svědčí spíše o opaku. To, co vidí a slyší na internetu, může jejich vnímání národní identity naopak tak či onak posílit, neboť se sami rozhodují, kam na síti zamíří. Mnozí z nich přišli na to, jak chytře obejít státní cenzuru, a několik málo se jich dokonce osmělilo energičtěji vyzývat svou vládu, aby o čínský lid pečovala lépe – ale jen hrstka z nich je ochotna otevřeně zpochybňovat politickou autoritu čínské komunistické strany.⁷ Obrovská čínská internetová komunita doslova vybuchla raněnou národní pýchou, když si na začátku roku 2008 aktivisté z několika zemí vzali na protest proti krokům čínské vlády na paškál olympijskou pochodeň. V té chvíli nebyli zdejší uživatelé internetu žádní světoobčané. Byli to čínští vlastenci. Poskytnou-li vlády svým občanům bezpečí a příležitosti, tak jako to v posledních letech činí čínská komunistická strana, přijme značný počet lidí za svůj určitý soubor společných hodnot, institucí i zákonů a vymezí se proti těm, jimž vládne někdo jiný.

Nejprospěšnější vlastností státu je schopnost udržovat pořádek. V tom smyslu slouží zájmům jak těch, kdo upřednostňují demokracii, tak i těch, jimž na ní nesejde. Podle zastánců myšlenky, že nejprřednější povinností

vlády je hájit práva každého jednotlivého občana, dokáže stabilní právní rámec zajistit pouze národní stát. Převážné většině těch, kdo jsou loajální určitému prezidentskému kandidátovi nebo té které politické straně, dává hlubší pocit sounáležitosti se státem skutečnost, že v něm lze předávat moc pokojně. Národní stát však umožňuje uplatňovat moc a usilovat o veřejnou podporu pro své režimy i tyranům. Tváří v tvář stále silnější nacistické válečné mašinerii a v obavě, že leninské principy samy o sobě k udržení bojového ducha lidu nestačí, oblékl kdysi Josef Stalin vojenskou uniformu a apeloval přímo na ruskou národní hrdost. K téže strategii se v těžkých chvílích uchýlili i Saddám Husajn, Fidel Castro a venezuelský prezident Hugo Chávez. I volení zastupitelé v liberálních demokraciích s železnou pravidelností dodávají záměrům své politiky vyšší mravní étos obecnými apely na vlastenecké cítění. Koneckonců pro kmeny, etnické skupiny či sekty – ať jsou to Chorvaté, Kurdové nebo katolíci v Severním Irsku – zůstává právě dosažení nezávislého národního státu nejhmatatelnějším důkazem všeobecného uznání.

NADNÁRODNÍ HROZBA

Žádná jiná organizace nebývá tak často či s tak okázalou teatrálností označována za hrozbu pro národní stát jako nadnárodní společnost. Naomi Kleinová ve své knize *No Logo*, která vyšla v roce 2000, varovala, že „korporace se natolik rozrostly, že nahradily stát“⁴⁸. Toužíte-li po barvitějším nekrologu za národní stát, stačí se podívat na jeden ze skvělých amerických filmů ze 70. let. Pokud jste náhodou v roce 1976 zhlédli film *Network*, když přišel poprvé do kin, možná si vzpomenete na scénu, v níž Ned Beatty coby Arthur Jensen stojí ve zšedělé zasedačce nejmenované společnosti a křičí na rozrušeného a vystrašeného Howarda Bealea, kterého hraje Peter Finch:

Jste stařec, který uvažuje v intencích států a národů. Neexistují státy. Neexistují národy. Nejsou žádní Rusové. Nejsou žádní Arabové. Třetí svět neexistuje. Západ neexistuje... Říkám vám to jasně, pane Beale? Objevujete se na takové mrňavé, jedenadvacetipalcové obrazovčičce a vykřikujete z ní cosi o Americe a o demokracii. Není Amerika. Není demokracie. Je jen IBM a ITT a AT & T a DuPont, Dow, Union Carbide a Exxon. To jsou národy dnešního světa!

Vidět ten film o třicet později a znovu naslouchat slovům tragikomickeho oscarového scénáře Paddyho Chayefského v nás nutně musí vyvolat pocit, že je v nich cosi až bolestně prorockého – převzetí amerického televizního zpravodajství korporacemi, fascinace veřejnosti různými reality-show, masový marketing veřejného rozhořčení... Chayefsky se však rozhodně mýlil v jedné věci: Nadnárodní společnosti význam národního státu nijak neumenšily. Proč si to vůbec někdy někdo myslel?

Pravda, největší nadnárodní společnosti mají dost peněz, zdrojů i vlivu, aby hrály význačnou roli v mezinárodní politice, a jejich schopnost paralelně působit v řadě zemí omezuje možnosti vlád států jejich činnost jakkoli regulovat. Může-li nadnárodní řetězec operovat v mnoha zemích najednou a ústředí firmy mít vždy tam, kde jsou daňové zatížení a regulační dohled nejmenší, mají vlády jednotlivých států vůbec nějakou šanci přilákat do země další investory a vytvářet nová pracovní místa? Jak mohou tyto vlády naplnit státní pokladnu z daňových výnosů, jež potřebují k tomu, aby svým občanům mohly poskytovat služby, jako jsou bezpečnost, školství, infrastruktura, přístavy a jiné veřejně prospěšné vymoženosti?

Zřizování poboček mimo domovské trhy pomohlo nadnárodním společnostem vyhnout se daním, snížit výrobní náklady a zacílit na nové zákazníky. Počátky exploze počtu soukromých nebo veřejně obchodovatelných komerčních řetězců fungujících na mezinárodní bázi sahají do druhé půle šedesátých let. V roce 1967 začala společnost McDonald's poprvé prodávat hamburgery i jinde než na americkém trhu. Brzy nato však již dominantní postavení USA ohrožovaly japonské, francouzské a britské obchodní značky. Odstranění devizových bariér v Evropě i rychle rostoucí zisky členských států OPEC v době po ropné krizi v roce 1973 pak vedly k prudkému rozmachu kapitálových trhů, což svádělo další a další banky i poskytovatele finančních služeb k tomu, aby i oni přešli na mezinárodní úroveň. Rychle se vzrůstající trhy v rozvojových zemích s dynamicky rostoucími ekonomikami posléze způsobily, že na globální scéně začaly přibývat stovky milionů nových zákazníků, což kdysi izolovaným státům poskytl dříve netušené obchodní příležitosti. Od poloviny 80. do poloviny 90. let rostly přímé zahraniční investice nadnárodních společností asi o 30 % ročně.

V roce 2000 vydal Institut pro politická studia (Institute for Policy Studies) šokující zprávu: ze srovnání výkonů největších nadnárodních společností s hrubými domácími produkty nejbohatších zemí světa